

EDUKACJA I SPOŁECZEŃSTWO VIII.

Zbiór prac naukowych

Katowice – 2023

EDUKACJA I SPOŁECZEŃSTWO VIII.

Zbiór prac naukowych

Redaktorzy

Tetyana Nestorenko

Renata Bernatova

Aleksander Ostenda

Katowice – 2023

ISBN 978-83-969890-2-4

DOI 10.54264/M031

Edukacja i społeczeństwo VIII. Zbiór prac naukowych / Tetyana Nestorenko, Renata Bernatova, Aleksander Ostenda (red.). Akademia Śląska: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Technicznej w Katowicach, Polska. 251 s.

Recenzenci:

prof. PaedDr. Jozef Liba, PhD. (Słowacja)

prof. dr hab. Antonina Kalinichenko

prof. dr hab. Yana Suchikova (Ukraina)

Kolegium redakcyjne

doc. RNDr. Renáta Bernátová, PhD. (Słowacja)

prof. Ing. Jana Burgerová, PhD. (Słowacja)

dr Tamara Makarenko (Ukraina)

dr Oleksandr Nestorenko

prof. AŚ dr Tetyana Nestorenko (Ukraina)

prof. AŚ dr Aleksander Ostenda

doc. PaedDr. Alica Petrasová, PhD. (Słowacja)

*Za treść, autentyczność dat, nazw i wyników badań
autorzy artykułów odpowiadają indywidualnie.*

Wydawnictwo

Wyższej Szkoły Technicznej w Katowicach

ul. Rolna 43, 40-555 Katowice

tel. +48 (77) 402-19-00/01

E-mail: kontakt@wydawnictwo.wst.pl

© T. Nestorenko, R. Bernatova, A. Ostenda, 2023.

© Autorzy artykułów, 2023.

ČRTOVÁ EMOCIONÁLNA INTELIGENCIA A JEJ SÚVISLOSŤ SO SUBJEKTÍVNOU POHODOU BUDÚCICH UČITEĽOV	
Nikoleta Izdenczyová.....	164
ENVIRONMENTÁLNA VÝCHOVA SO ZAMERANÍM NA PROBLÉMY SEGREGOVANÝCH RÓMSKYCH KOMUNÍT	
Ján Kancír.....	175
AUTORYTET NAUCZYCIELA: KLUCZOWY CZYNNIK EDUKACYJNY	
Anna Kocot.....	181
KOMPETENČNÝ PROFIL UČITEĽKY MATERSKEJ ŠKOLY	
Monika Miňová.....	188
VÝSKUMY O POTREBÁCH DETÍ A MLÁDEŽE NA SLOVENSKU V OBDOBÍ 2019-2022	
Erika Novotná.....	197
ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В 20-30-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ	
Микола Дубінка.....	204
БАТЬКІВСЬКА СІМ'Я ЯК ПРОСТІР ПЛЕКАННЯ ЕҐАЛІТАРНОЇ ОСОБИСТОСТІ	
Ольга Кізь.....	215
АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОЯВІВ ПТСР У УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ПЕРЕБІГУ КРИЗ ЗРІЛОСТІ	
Геннадій Ломакін.....	225
ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ СУБ'ЄКТІВ ОСВІТИ	
Алла Нерубаська, Поліна Поплавська.....	237
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМПОНЕНТІВ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОЛОГІЯ ОСВІТИ» В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ	
Світлана Пухно.....	246

БАТЬКІВСЬКА СІМ'Я ЯК ПРОСТІР ПЛЕКАННЯ ЕГАЛІТАРНОЇ ОСОБИСТОСТІ

THE PARENTAL FAMILY AS A SPACE FOR NURTURING AN EGALITARIAN PERSONALITY

Ольга Кіз

Olha Kiz

Анотація

У статті розкрито соціальні, психологічні та педагогічні умови плекання егалітарної особистості дитини у сімейно-родинному оточенні. Батьківська сім'я розглянута як провідний агент гендерної соціалізації дитини на всіх етапах її вікового розвитку. Охарактеризовано основні функції сучасної сім'ї, описано ризики депривування дитини у дисфункційній батьківській сім'ї. Обґрунтовано значення тривалих і теплих емоційних взаємин дитини з батьками для її повноцінного психічного та особистісного розвитку і становлення гендерної ідентичності. Проаналізовано відмінності між егалітарною та домінаторною сім'єю. Визначено сприятливі умови сімейно-родинного буття для становлення самодостатньої, егалітарної особистості.

Annotation

The article reveals the social, psychological and pedagogical conditions for nurturing the egalitarian personality of a child in the family environment. The parental family is considered as a leading agent of gender socialization of the child at all stages of his/her age development. The main functions of a modern family are characterized, the risks of deprivation of a child in a dysfunctional parental family are described. The importance of long and warm emotional relationships between a child and his/her parents for his / her full mental and personal development and gender identity formation is substantiated. The differences between egalitarian and dominant families are analyzed. Favorable conditions of family life for the formation of a self-sufficient, egalitarian personality are determined.

Ключові слова: батьківська сім'я, егалітарна особистість, шлюбно-сімейні стосунки, сім'я партнерська / егалітарна, сім'я домінаторна / традиційна.

Key words: parental family, egalitarian personality, marriage and family relations, partner / egalitarian family, dominant / traditional family.

Вступ

Передумови розвитку егалітарної особистості закладаються в дитинстві насамперед через сімейне виховання і ставлення батьків. Сім'я і шлюб стали лакмусовим папірцем змін, які відбуваються в економічному, соціальному, політичному, культурному, психологічному, релігійному та інших вимірах суспільного буття. Дотримання егалітарних засад побудови шлюбно-сімейних стосунків, розуміння сутності партнерських взаємин у побудові шлюбу та сім'ї, взаємоповага та взаємотурбота, засвоєння системи знань щодо рівності прав, свобод, обов'язків, відповідальності і можливостей жінок і чоловіків у житті родини у сукупності

створюють реальні можливості для особистісного та родинного щастя, розширюють сферу самореалізації жінок і чоловіків у виконанні подружніх та батьківських ролей, утверджують однакову вагомість обох членів подружжя у функціонуванні сім'ї, рівні права у професійному розвитку, самотворенні власної особистості, успішному життєздійсненні. Та, що найголовніше, – така батьківська сім'я спроможна стати простором плекання зростаючої егалітарної особистості дитини.

1. Плекання егалітарної особистості дитини як мета сімейного виховання

Плекання егалітарної особистості ми розглядаємо як процес, що зумовлюється соціальними впливами на особистість, яка, завдяки притаманній їй самоактивності, у процесі оволодіння індивідуальним життєвим досвідом на різних етапах вікового розвитку й особистісного становлення здатна трансформувати ці впливи, поступово виробляючи систему світоглядних орієнтацій і власне розуміння й ставлення до життя, життєвих цілей і на цій основі визначати свій життєвий шлях, реалізуючи егалітарні цінності у вчинках. Лише вступаючи у спілкування з іншими людьми, тобто перебуваючи у сімейно-родинному колі, у референтній групі, у колективі, суспільстві, дитина завдяки розгортанню гуманних людських взаємин може розвиватися як егалітарна особистість, пізнавати навколишній світ, інших людей і саму себе, утверджуватись у власній самоцінності і гідності, відкривати свою правдиву людську сутність.

Аналіз детермінант становлення егалітарної особистості ми здійснюємо крізь концептуальні положення особистісно-егалітарного підходу, розробленого О. Кікінежді [6] як різновиду особистісно-орієнтованого, розробленого І. Бехом, та гендерного, розробленого В. Кравцем.

Суспільство і держава повинні гарантувати безпеку для життя і здоров'я кожній дитині, забезпечувати її право на сім'ю, створювати умови для успішної адаптації в соціумі, вільний доступ до соціальних і освітніх послуг залежно від потреб, особистісно орієнтовану модель родинного виховання. Деприваційні умови соціалізації дитини (від дисгармонійних стосунків у родині до втрати опіки батьків) розглядаються як провідні зовнішні чинники психопатологічного розвитку зростаючої особистості, що зумовлюють виникнення психічних та соматичних захворювань, відхилень від норми, проявів асоціальної поведінки. В умовах виховання дітей у ситуаціях сімейного неблагополуччя та незадоволення базових потреб (органічних, потреби приналежності та любові, у безпеці, у нових враженнях тощо) і звуження на ранніх етапах онтогенезу соціального поля активності призводять до формування депривованої особистості зі специфічним ставленням до світу, діяльності, оточуючих, до себе [4]. Ускладнена спадковість, несприятливе протікання внутрішнього дозрівання, важкі умови життя в ранньому дитинстві підвищують ризик появи у дітей психічних і соматичних порушень. Як правило, різноваріантні феноменологічні прояви психічної депривації співіснують чи накладаються один на одного, що ускладнює процес диференціації дітей. Але принципово однозначним є те, що врахування різних варіантів розвитку дітей в умовах депривації у батьківській сім'ї дозволить фахівцям вибирати шлях їх соціально-психологічного супроводу, який буде адекватним особистісному, соціальному і психофізіологічному статусу депривованої дитини [5].

Маємо підстави стверджувати, що жінки та чоловіки при виконанні подружніх та батьківських ролей стикаються з численними позбавленнями через дію гендерних уявлень, стереотипів і настановлень, наявних у свідомості, та гендерних упереджень, відображених у поведінці суб'єктів подружньої та батьківсько-дитячої взаємодії, що породжують статеву диференціацію, стратифікацію, порушення гендерної рівноваги у розподілі домашніх обов'язків, виконанні господарсько-побутових, виховних, опікуючих, рекреаційних та інших сімейних ролей у сферах домашньої неоплачуваної праці, які ми означуємо узагальнюючим терміном «гендерна депривація у сфері шлюбу та сім'ї». Чинниками гендерної депривації є розгалужена система різнобічних ускладнень життєвого простору особистості жінки та

чоловіка у сфері родинного буття, що позбавляють їх можливостей для повноцінного й повномірного особистісного і професійного розвитку через ослаблення внутрішніх психологічних ресурсів і створення зовнішніх перешкод для життєздійснення та самоактуалізації [4].

Порушення повноцінного функціонування сімейної системи призводить до створення несприятливого морально-психологічного клімату для повноцінного розвитку особистості дитини у процесі її виховання і соціалізації на кожній віковій стадії психосоціального розвитку. Відсутність батьківської любові, сімейного тепла, турботи, емоційного контакту, емпатійного і діалогічного спілкування слугує причиною глибоких дитячих переживань, депресії, тривожності, відчуження, агресії, дитячих страхів, низьких показників саморегуляції, девіантних проявів, суїцидів тощо [3].

Середовищем гендерної депривації є домінаторна (традиційна) сім'я, *нормативними засадами* якої, згідно Т. Говорун та О. Кікінежді, є такі характеристики: нерівномірний розподіл влади, зловживання нею; керівництво, базоване на силі; ригідність статевих ролей; статевотипізовані родинні обов'язки та статева сегрегація інтересів; суворі правила родинного життя; деструктивний спосіб розв'язання конфліктів; невдачі та помилки приховуються, засуджуються, зазнають обструкції, довго пригадуються; відсутність поваги до приватних справ, особистих таємниць, тотальна підконтрольність поведінки; почуття незахищеності, підпорядкованості, самотності, переживання почуття провини, тривожності, депресії; закритість сімейного життя, подружніх стосунків від суспільного життя; виховання дітей в умовах гіперконтролю, підпорядкованості, звітності, слухняності [2, с. 27].

На думку Г. Говорун, О. Кікінежді, *егалітарна, партнерська сім'я будується на таких нормативних засадах*: «авторитет кожного, кооперативне використання влади; керівництво, базоване на авторитеті; взаємозамінність статевих ролей; гнучкість розподілу сімейних обов'язків та видів діяльності, подільність діяльності з відповідним розмежуванням інтересів; лабільність правил родинного життя; конструктивний спосіб розв'язання суперечок; невдачі та помилки не приховуються, обговорюються без дорікань, прощаються, забуваються; повага до приватних справ, особистих таємниць, невтручання в інтимний світ без запрошення; сприйняття сім'ї як найбезпечнішого місця, де набувається впевненість у собі, зникають сумніви, тривожність, підвищується настрій; відкритість сімейного життя до соціуму, активне включення подружжя в суспільне життя; виховання в умовах розширення автономії дитини, її самовизначення, повноправної участі в прийнятті колективних рішень [3, с. 27]. Науковиці наголошують, що егалітарні шлюби відзначаються особливою життєстійкістю і цілеспрямованістю, дружніми, міцними родинними зв'язками, які наснажують і збагачують кожного з подружжя.

Сім'я є соціальним інститутом і найважливішим агентом гендерної соціалізації зростаючої особистості на всіх етапах її вікового розвитку, на чому наголошується чи не в усіх соціально-психологічних концепціях особистості. Розгляд особливостей розвитку суб'єктивного образу «Я-майбутній сім'янин» дає змогу здійснювати прогностику виконання сімейних ролей, орієнтованих як на традиційну, так і на партнерську схему родинного життя, враховуючи умови соціалізації (соціальний простір, наявність адекватних взірців для гендерної, сімейно-рольової ідентифікації).

Аналіз впливу батьківської сім'ї як соціального простору гендерної соціалізації на становлення гендерної свідомості особистості, формування гендерно-рольових експектацій, егалітарного світогляду, створення взірців маскуліних і фемінних якостей, поведінкових моделей доцільно здійснювати через дослідження якості виконання конкретною сім'єю базових функцій, специфіки організації подружньої взаємодії, побудови родинно-сімейних стосунків, реалізації гендерних ролей, виконання обов'язків та дотримання прав і жінок і чоловіків як подружжя, як батьків та громадян.

Життєдіяльність кожної сім'ї пов'язана із задоволенням потреб її членів шляхом виконання сім'єю численних функцій (репродуктивної, виховної, соціально-статусної, господарсько-економічної, регулятивної, соціального контролю, комунікативної,

феліцитологічної, психотерапевтичної, рекреативної/організації дозвілля та відпочинку тощо), які дозволяють забезпечувати як базові потреби кожного члена, так і загальносімейні та суспільні потреби. За цього виховна функція має наскрізний характер і реалізується через систематичний виховний вплив на кожного її члена впродовж усього життя, самовиховання членів подружжя, взаємовиховання, виховні впливи на дітей і передбачає створення такого морального і соціально-психологічного клімату в родині, який є найбільш сприятливим для повномірного психічного та особистісного розвитку дітей відповідно віковим запитам та можливостям.

2. Ризики депривування дитини у дисфункційній батьківській сім'ї

Далеко не кожна сім'я є взірцем побудови паритетних подружніх взаємин, рівності і взаємозамінності статей, створення рівних умов для поєднання професійних та сімейних обов'язків, життєздійснення кожного члена родини як самодостатніх особистостей. Натомість почасти батьківська сім'я формує у дітей неадекватні настановлення на диференційовані нормативи гендерної поведінки та жорстий дихотомічний поділ сфер діяльності жінок та чоловіків, є прикладом подвійної зайнятості жінки та дистанційованого батьківства, стає середовищем депривування дитини через низький рівень психологічної та гендерної культури дорослих членів родини.

Характерними соціально-психологічними ознаками дисфункційних сімей є порушення функціонування одного чи кількох складників у системі сімейних відносин, низькі якісні показники функціонування сім'ї аж до повного невиконання її членами сімейних обов'язків і, як наслідок, незадоволення їхніх базових потреб; проблеми переходу сім'ї із однієї стадії життєвого циклу до іншої. У дисфункційній сім'ї її дорослі члени часто орієнтуються на патріархатно-домінаторну модель сімейних взаємин, зневажають погляди і почуття партнера, виявляють суперечності в означенні внутрішньо-сімейних і соціокультурних норм, ігнорують здорові сімейні традиції, вирізняються жорсткою конфронтацією гендерно-рольових позицій, конфліктними взаєминами, тенденціями до патологічного суперництва, дезадаптивною поведінкою, схильністю до маніпулювання партнером або дітьми.

До супутніх факторів депривування дитини у дисфункційній сім'ї можна віднести ті, які створюють передумови для ненормативного розвитку особистості дитини: нервово-психічне неблагополуччя батьків (вроджені чи набуті психічні вади, серйозні порушення психічного і психологічного здоров'я); соціально-економічне неблагополуччя батьків (матеріальні нестатки, безробіття, побутова невлаштованість, низький соціальний статус, відчуження, соціальний паразитизм); девіантна і деліквентна поведінка батьків (алкогольне, наркотичне, ігрове узалежнення; невинуватена ризикована, асоціальна чи протиправна поведінка); фактор непланованої багатодітності; низький рівень психологої і педагогічної культури батьків (емоційне неприйняття дитини, гіпер-/гіпоопіка, авторитарний/ігноруючий стиль виховання, психологічні бар'єри у стосунках, дистанційованість, нерозвиненість материнських/батьківських почуттів, сімейне насильство та насильство над дітьми).

Задля досягнення мети дослідження у частині визначення понятійно-категоріального апарату звертаємось до українського перекладу Глосарію та тезаурусу Європейського інституту з гендерної рівності, у якому наведено означення різних видів насильства, які трапляються у сімейно-родинному бутті:

- *домашнє насильство* – усі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що відбуваються в сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми членами подружжя або партнерами, незалежно від того, проживає (проживав) правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні» [1, с. 63];

- *насильство в сім'ї* – будь-яка форма фізичного, сексуального чи психологічного насильства, що ставить під загрозу безпеку чи добробут будь-кого із членів сім'ї; та/або використання фізичної сили чи погрози застосування фізичної сили, включаючи сексуальне насильство, а також психологічний тиск/спричинення емоційного напруження, в сім'ї чи

домогосподарстві. Включає жорстоке поводження з дітьми, інцест, побиття дружини та сексуальне чи інший вид насильства над будь-яким членом домогосподарства [1, с. 94];

Діти-свідки чи жертви насильницьких дій у батьківській сім'ї копіюють модель кривдницької поведінки агресора та відтворюють поведінкові матриці у власній поведінці, чинячи насильницькі дії у середовищі однолітків і новому соціальному оточенні, реалізуючи таким чином потребу у відреагуванні негативних емоцій, захисті психологічної безпеки. Будь-який вид жорстокого поводження з дітьми у дисфункційній сім'ї шкодить фізичному, психічному, психологічному здоров'ю дитини. Потрібен час, аби залікувати фізичні рани, але ще більше часу і зусиль потрібно для того, аби залікувати зранену психіку і душу депривованої дитини, що постраждала від насильства [7].

У процесі гендерної соціалізації у сімейному оточенні зростаюча особистість засвоює засоби батьківських взаємин, надалі імітуючи їх у побудові власної лінії гендерної поведінки. Якщо в особистості сформовані і проявляються неусвідомлені тенденції до відтворення моделі батьківської сім'ї, то це може суттєво вплинути на майбутні партнерські стосунки. Форми батьківських взаємин слугують еталоном, позаяк партнери підсвідомо пристосовують власну поведінку до вже сформованих внутрішніх запрограмованих схем, які нагадують одного з батьків не тотожної статі. Наслідування особистісних якостей визначає подібність подружніх та сімейних взаємин, у яких відтворюються помилки, проблеми батьків.

Гендерна соціалізація дитини в традиційній домінаторній сім'ї відбувається на таких самих гендерних засадах, як і в патріархальному суспільстві, в якому чоловіки (батько, брат) виконують предметно-інструментальні ролі за межами сім'ї, а жінки (дружина, сестра) – емоційно-експресивні та опікуючі, обмежені рамками життя родини [6]. Як наголошують Т. Говорун та О. Кікінежді, В. Кравець, соціалізація статі є наслідком жорсткої стратифікації домашніх обов'язків і внутрісімейної міжособистісної взаємодії. Патріархальна сім'я є економічним осередком, у якому функція матеріального забезпечення формує жорстку структуру підпорядкування гендерним ролям [2; 3].

Дві найголовніші людини – батько і мати – є для дитини взірцем чоловіка і жінки. Саме з ними дитина залишається тісно емоційно пов'язаною упродовж багатьох років життя. Навіть якщо батьки приховуватимуть свої справжні взаємини, вони будуть адекватно дешифрованими і засвоєними дитиною та прикладом для наслідування в майбутньому. Якщо ж молоді люди виносять із батьківської сім'ї почуття недостатньої любові до себе, комплекси щодо зовнішності чи рис характеру, то, одружуючись, вони від початку стосунків перебувають у психологічній залежності від партнера, якого вважатимуть чи не єдиним підтвердженням власної значущості.

У численних психологічних дослідженнях зазначається, що основною причиною порушення сімейних взаємин може бути прояв у одного чи обох партнерів незадоволених у дитинстві потреб. Доросла людина обирає партнера, з яким легко повернутися до власних нерозв'язаних конфліктів. Так народжується «невротична» сім'я, у якій чоловік і дружина відтворюватимуть «не програні» та «не розв'язані» в дитинстві життєві ситуації.

3. Батьківська сім'я як простір плекання життєстійкості особистості

Для повноцінного психічного та особистісного розвитку дитини, становлення її гендерної ідентичності особливо значущими є тривалі теплі емоційні взаємини дитини з батьками (біологічними чи особами, які їх замінюють). Дж. Боулбі, наголошуючи на негативних наслідках ефекту ранньої та тривалої розлуки дитини з матір'ю, зауважив існування синдрому «афективної тупості». Унаслідок материнської депривації в дитини формується активне несприймання самої себе, нездатність до побудови прихильних стосунків, дружби, любові, відсутність відчуття спільності з іншими людьми, подібності до них, нехтування як собою, так і іншими [10].

Д. Джексон при аналізі сім'ї як системи з єдиним цілісним психологічним і біологічним організмом, виокремлював такі взаємопов'язані підсистеми: подружжя (патерни поведінки

подружжя є моделлю інтимних взаємин), батьківська (модель засвоєння майбутніх батьківської та материнської ролей, які пов'язані з функціями турботи, піклування та догляду за дітьми, виховними впливами) та підсистема сиблінгів (модель стереотипів взаємодії у групах за межами сім'ї). Усі підсистеми є водночас важливими і служать моделями для наслідування [13]. У відтворюваному сімейному сценарії закладено уявлення про ролі, які має виконувати дружина та чоловік, розподіл обов'язків між ними, норми поведінки, стратегії розв'язання сімейних конфліктів. У ході активної взаємодії членів сімейної системи як особистостей зі специфічним життєвим досвідом та та сімейними сценаріями відбувається їхня трансформація до єдиного спільного.

У численних дослідженнях зарубіжних та вітчизняних учених підтверджено, що характер взаємин членів подружжя багато в чому відповідає характеру взаємин у батьківських сім'ях, із яких кожен із них походить. Науковці акцентують увагу на ролі підсвідомого переносу батьківських приписів у власні сімейні взаємини. Зокрема, наголошено, що для того, аби стати щасливим шлюбним партнером і люблячими батьком/матір'ю, потрібно навчитися любити, піклуватись про іншого, жертвувати часом чи іншими ресурсами, не очікуючи натомість негайної віддачі. На такі вчинки спроможний той, хто в дитинстві відчув тотожне ставлення з боку батьків. Діти, виховані без батька чи матері або які зростали у сім'ї, де їхні батьки погано виконували батьківську/материнську роль, у дорослому віці можуть стикнутися із труднощами у прийнятті рішень, у проявах кохання. Причини криються в досвіді, набутому в дитинстві, перешкодах, що не дозволили досягти особистісної зрілості та самовизначитись у родинному житті [3; 5; 11].

У рамках трансгенераційного підходу М. Боуена акцентовано увагу на необхідності аналізу сімейної динаміки кількох поколінь та інтерпретації сімейних проблем, які передаються з покоління у покоління: якщо конфліктні стереотипи залишаються невідпрацьованими, невідреагованими в одному поколінні сім'ї, то вони повторюються в наступних. Учений виокремив важливі системні параметри, до яких відніс диференціацію «Я» (усвідомлення себе як унікальної особи), емоційний трикутник (залучення третього, коли психічна напруга у стосунках діади починає перевищувати допустимий рівень), сімейну проєкцію (проєкція певної функції в сімейній системі на дитину), ядерну емоційну систему (специфіка процесів емоційних взаємин у сім'ї), позицію сиблінгів (порядок народження дітей), емоційний розрив (процес фізичного і психологічного дистанціювання дитини від батьків за рахунок емоційної сепарації), соціальна регресія (уподібнення емоційних проблем в суспільстві емоційним проблемам у сім'ї) тощо [11].

Суттєву роль в особистісному становленні дитини відіграють стосунки із братами та сестрами у сім'ї, які проявлятимуться у дорослому віці. На думку М. Боуена, окремі поведінкові патерни можуть залежати від порядку народження дітей в батьківській сім'ї. Так, якщо одна із них була старшою дитиною, а друга – молодшою, то у дорослому віці старша швидше готова брати на себе відповідальність та приймати важливі рішення. Двоє партнерів, котрі народились старшими у своїх сім'ях, швидше за все можуть бути суперниками, а двоє, народжених молодшими, відчуватимуть надмірний тягар відповідальності у ситуаціях, пов'язаних з необхідністю приймати самостійні рішення [11].

У. Тоумен наголошував на перенесенні зв'язків, які існували в батьківській сім'ї між братами та сестрами, на свого партнера у подружжі. На його думку, сиблінги навчають побудові конструктивних взаємин з однолітками. Для стабільних стосунків у подружжі вирішальним є те, якою мірою у ньому повторюється статус, котрий кожен із подружжя займав з-поміж своїх братів/сестер. У жінки, котра виросла із братами, можуть спостерігатися більш дружні взаємини із чоловіком та синами порівняно із жінкою, у котрої були лише сестри. Чоловік, котрий виріс в оточенні сестер, почуватиметься більш упевнено у взаєминах із дружиною та доньками порівняно із чоловіком, у якого були лише брати [14].

Функціонально-сімейна роль старшої і молодшої дитини в батьківській сім'ї, беззаперечно, є важливою у побудові взаємин зі шлюбним партнером та вихованні власних дітей. Проте, сиблінгова позиція не вважається абсолютною для наслідування. До прикладу,

учені наголошують, що дві самодостатні особистості можуть успішно адаптуватись і вибудувати партнерські стосунки навіть за наявних розбіжностей соціального походження, виховання, психологічної несумісності. Взаємини у такій сім'ї можуть характеризуватись синергетичним підходом у розв'язанні складних і суперечливих питань подружжя, гнучким і послідовним пристосуванням до сімейного життя. Цього можна досягти завдяки особистісній зрілості, яка проявляється у поступливості, здатності до співпраці, спроможності бути уважним, поміркованим, гнучким, емоційно стабільним, відповідальним у прийнятті рішень, які стосуються сфери родинного буття.

У юнаків спостерігаються деякі відхилення у статеворольовій поведінці у випадках, коли їхні татусі залишили сім'ю до досягнення дитиною п'ятилітнього віку. Для хлопчиків шкільного віку наявність чи відсутність батька вже не має визначального впливу на формування гендерної поведінки. Проте, відстежено, що хлопці-вихідці із неповних сімей досить часто у майбутньому демонструють імпульсивну та асоціальну поведінку, важко вдаються до контролю, у власній сім'ї не допускають домінування дружини.

Водночас дівчата у процесі наслідування жіночих моделей переймають поведінку та настановлення матері. Жінка, батько якої схвалював її жіночність і мати якої вважала себе самодостатньою особистістю, буде почуватися жінкою-переможницею. На думку Е. Гетерінгтон, жінки, батько яких помер раніше досягнення ними юнацького віку, дуже часто пов'язують образ майбутнього чоловіка зі збереженим ідеалізованим образом батька. У дівчат, які зростали з батьками, розвиваються більш реалістичні погляди, оскільки вони споглядали за поведінкою своїх татусів і бачили водночас і їхні недоліки, і позитивні якості. Доньки розлучених матерів на тлі негативних почуттів до батька переживають труднощі і можуть виявляти нерозбірливість у побудові взаємин із чоловіками [12].

Характерною особливістю сучасної сім'ї, у порівнянні з традиційно-багатопоколінною сім'єю, є її нуклеарність (до складу сім'ї входять лише батьки та діти). Нуклеарні сім'ї поділяють на складні (повні нуклеарні сім'ї з декількома дітьми), звідні або бінуклеарні (повні нуклеарні сім'ї з дітьми від попередніх шлюбів) та розширені (повні нуклеарні сім'ї з іншими старшими дітьми чи родичами у їхньому складі). Нуклеарний шлюб вимагає якісного і кількісного перегляду сімейних обов'язків, більшої гнучкості і узгодженості у вирішенні проблем сімейного взаєморозуміння [8, с. 89]. На плечі сучасної сім'ї при обопільній відповідальності дружини та чоловіка лягає тягар відповідальності за благополуччя, мир, лад і добробут у домі. У сучасних міцних, люблячих сім'ях главою стають залежно від розподілу сфери прийняття рішення, а провідну роль лідера у різних ситуаціях відіграє то один, то інший член подружжя, залежно від здібностей, компетентностей, досвіду у тій чи іншій сфері.

На думку В. Москаленко, у сучасній нуклеарній сім'ї виникають нові терапевтичні функції: «погладжування», що здійснюється емоційно-підтримуючими засобами уваги та ласки, та «ремірування» – розуміння і допомога один одному в оцінці позиції з важливих питань, підтримка один одного в самореалізації та особистісному розвитку. Науковиця наголошує, що «новизна цих функцій полягає не в самих функціях, а в їх усвідомленні не тільки як критерія супружніх стосунків, але й також психологічного інструменту регуляції цих стосунків. <...> Психологічний простір нуклеарної сім'ї став більш вузьким, суттєва вага кожного з подружжя в сім'ї – більшою» [8, с. 89].

Суттєво зростає роль внутрішніх психологічних чинників, які стабілізують сімейне життя, зокрема спільності смислів, цінностей подружжя, поглиблення демократичних засад спілкування дорослих і дітей при збереженні авторитетно-підпорядкованої їх позиції в процесі соціалізації, розширення діапазону побутових та репродуктивних ролей чоловіка і жінки за рахунок їх взаємозамінності, підвищення гендерної культури [3].

Психологи відмічають, що сімейне благополуччя забезпечується гуманністю у взаєминах, вмінням любити і поважати один одного. У такій родині простежується взаємоповага і взаєморозуміння, завдяки яким формується позитивна моральна атмосфера, а при вирішенні внутрішньосімейних проблем такій родині властива розвинена

координованість дій. Це створює оптимальні психологічні умови для відчуття суб'єктивного благополуччя, що відображає динамічну емоційно-когнітивну оцінку членами подружжя різних аспектів сімейного життя і себе у ньому, стає підґрунтям для реалізації особистісного потенціалу та збереження психологічного здоров'я.

В егалітарній батьківській сім'ї дитина має найбільші шанси набути досвіду прийняття, безумовної любові, взаємоповаги, життєстійкості та підтримки. Такий родинний простір, вільний від будь-яких проявів насильства, стане запорукою фізичного і психологічного благополуччя дитини, її віри у власні сили, здатності набувати соціальної сутності ЛЮДИНИ, творчого характеру життєдіяльності, можливості проєктувати власне майбутнє, внутрішньої відповідальності перед собою та іншими.

Створюючи сім'ю, більшість людей мріють про демократичний, рівноправний союз, де права одного не порушують прав іншого, де відповідальність взаємна, обов'язки справедливо розподіляються. В егалітарній сім'ї у побутовій сфері життєдіяльності жінку вивільнено від переобтяження репродуктивною працею завдяки гнучкому перерозподілу домашніх обов'язків між усіма членами родини із урахуванням ступеню їхньої зайнятості, що сприяло створенню умов для відпочинку жінок, розширенню їхніх можливостей для освіти і самоосвіти, особистісного розвитку, кар'єрного росту.

Т. Говорун та О. Кікінежді наголошують, що сучасна сім'я з економічного осередку перетворилась на психологічний і її провідна функція зумовлена широкими можливостями батьків щодо спрямування гендерного виховання дитини шляхом її паралельної діяльності – наслідування дитиною культивованих у батьківській сім'ї взірців поведінки. Паралельна активність дитини, освоєння нею статевоповідних умінь, навичок культури поведінки не є самостійною функцією сімейного виховання, проте створює можливості для гендерної ідентифікації. Така функція належить грі, яка сприяє імітації ролей, засвоєнню нормативів гендерної поведінки [6].

Характер відносин та психологічна атмосфера між членами сім'ї, активна участь обох батьків у вихованні дітей та подібність їхніх поглядів щодо методів виховання, організація побуту, спільної діяльності і відпочинку сім'ї, вміння аналізувати і розуміти мотиви поведінки партнерів та власні вчинки та дії, наявність навичок мирного вирішення конфліктних ситуацій, які виникають у взаєминах, гендерна чуйність та толерантність, здатність до емпатійного розуміння партнера, самовладання, конструктивна і самостверджуюча поведінка у шлюбі – усе у сукупності впливає на становлення дитини як егалітарної особистості.

Визнання дитини рівноправною особистістю, подолання стереотипів батьківського ставлення до неї як до своєї власності, сприйняття її як повноцінного учасника сімейних взаємин, а також безумовна любов і прийняття у сукупності сприятимуть психологічному комфорту, захищеності, безпеці, задоволеності потреб і стануть фундаментом для щасливого дитинства [5].

Заклучення

Сучасна українська сім'я потребує радикальної зміни її статусу у суспільстві, всебічної дієвої допомоги з боку держави та освітніх, громадських, релігійних структур. Стратегічною метою сімейної політики в Україні має бути зміцнення інституту сім'ї шляхом підтримки моделі соціально, економічно та духовно самодостатньої родини, що побудована на паритетних засадах, забезпечує рівні можливості особистісної самореалізації для кожного члена. Важливим є забезпечення доступності та розвитку послуг сім'ям з дітьми на рівні громади задля попередження депривування дітей у родинному колі.

Характер відносин та психологічна атмосфера між членами сім'ї, активна участь обох батьків у вихованні дітей та подібність їхніх поглядів щодо методів виховання, організація побуту, спільної діяльності і відпочинку сім'ї, вміння аналізувати і розуміти мотиви поведінки партнерів та власні вчинки та дії, наявність навичок мирного вирішення

конфліктних ситуацій, які виникають у взаєминах, гендерна чуйність та толерантність, здатність до емпатійного розуміння партнера, самовладання, конструктивна і самостверджуюча поведінка у шлюбі – усе у сукупності є умовою попередження гендерної депривації дитини у сім'ї та впливає на становлення дитини як егалітарної особистості.

Розуміння сутності егалітарних взаємин у побудові шлюбу та сім'ї створить великі можливості для особистісного та родинного щастя, запобігатиме порушенню гендерного паритету у вихованні дітей, розширить сферу самореалізації сьогоденних юнаків та юнок у виконанні майбутніх подружніх та батьківських ролей, доведе вагомість як дружини, так і чоловіка у вихованні дітей та функціонуванні сім'ї.

Запорукою успішного становлення особистості дитини вважаємо створення умов задля попередження гендерної депривації: позитивний взірець егалітарної батьківської сім'ї, партнерських подружніх взаємин, обопільно відповідального батьківства і материнства, дотримання паритетних прав дружини і чоловіка на особистісний та професійний розвиток, успішне їх життєздійснення у різних сферах суспільного буття. Егалітарна сім'я є для дітей взірцем побудови паритетних подружніх взаємин, створення рівних умов для поєднання професійних та сімейних обов'язків членами подружжя, життєздійснення членів родини як самодостатніх особистостей. Дитина, котра зростає в егалітарній батьківській сім'ї, має найсприятливіші умови зростати егалітарною особистістю.

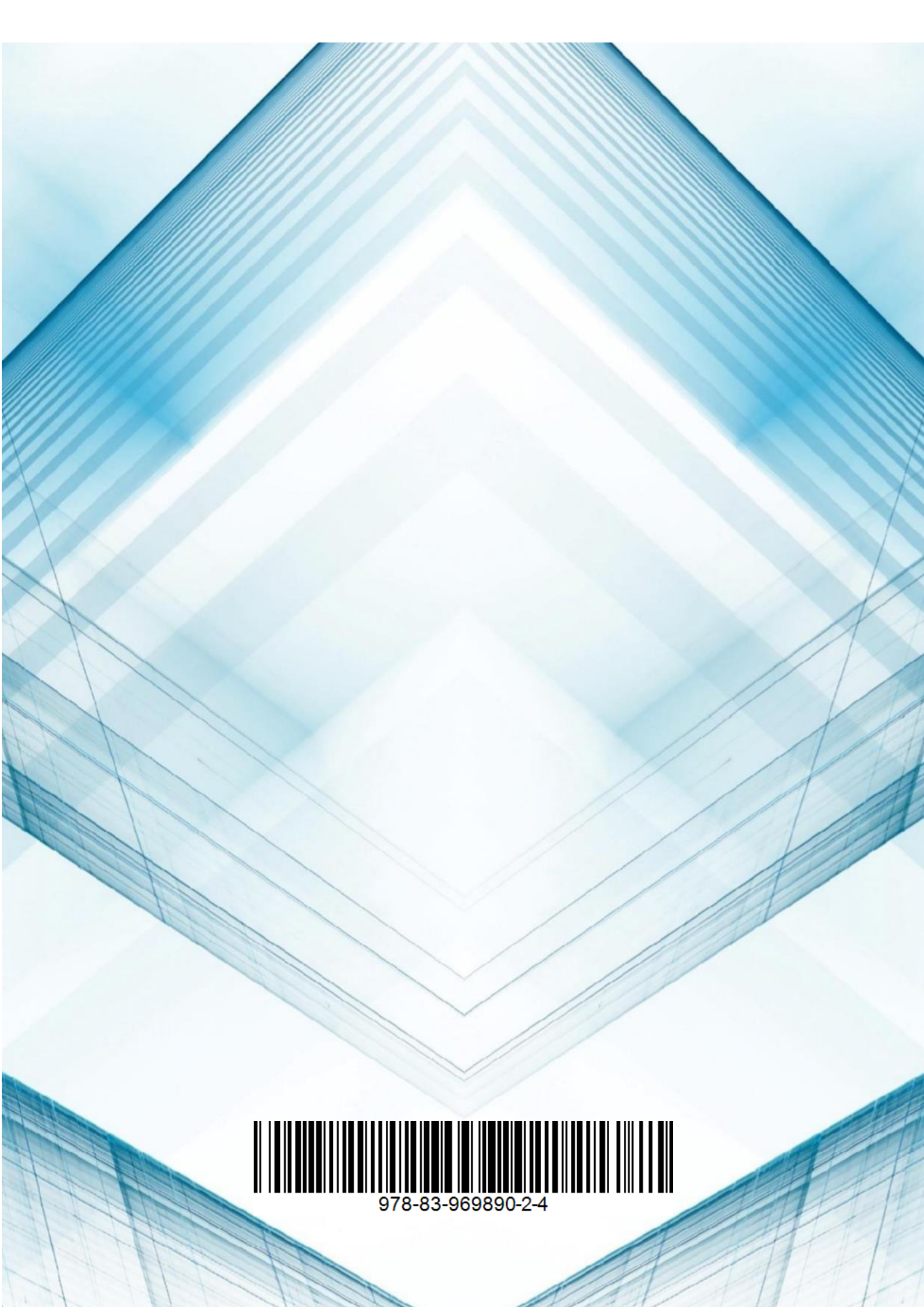
Література

1. *Глосарій і тезаурус Європейського інституту з гендерної рівності* / Ред. кол. М. Бабак, О. Давліканова, М. Дмитрієва, М. Козир, Л. Компанцева, К. Левченко, М. Скорик, О. Суслова; оновл. вид. К.: «Вістка», 2021. 170 с.
2. ГОВОРУН Т. В., КІКІНЕЖДІ О. М. Гендерна психологія: навч. посіб. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 308 с.
3. ГОВОРУН Т. В., КРАВЕЦЬ В. П., КІКІНЕЖДІ О. М., КІЗЬ О. Б.. Гендерні аспекти усвідомленого батьківства: навч. посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. 144 с.
4. КІЗЬ О. Соціально-психологічні виміри гендерної депривації у сфері шлюбу та сім'ї. *Humanitarium*. 2020. Т. 44, вип. 1: Психологія. С. 73-88.
5. КІЗЬ О. Б. Дисфункційна сім'я як середовище депривування дитини. *Zbiór artykułów naukowych z Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej (on-line) «SCIENCE, RESEARCH, DEVELOPMENT № 7»* (30-31. 07. 2018) m. Valletta (Republic of Malta) – Warszawa: Sp. z o.o. "Diamond trading tour", 2018. str. 82-84.
6. КІКІНЕЖДІ О. М. Гендерна ідентичність в онтогенезі особистості: монографія. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. 400 с.
7. КУЛИНИЧ Х., МУХІНА І., КІЗЬ О. Попередження насилля в сім'ї: роль учителя початкової школи в організації просвітницької роботи з батьками учнів. *Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції / за заг. ред. проф. О. Кікінежді. Тернопіль: Вид-во «Стереарт», 2014. С. 329-333.*
8. МОСКАЛЕНКО В. В. Соціалізація особистості: монографія. Київ: Фенікс, 2013. 540 с.
9. *Сучасні соціокультурні та психолого-педагогічні координати розвитку дитини: Матеріали Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-практичної конференції (19-20 квітня 2018 року, м. Тернопіль) / За заг. ред. Б. Б. Буяка, В. М. Чайки, М. О. Орап. Тернопіль: Вид-во Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, 2018. С. 56-60.*
10. BOWLBY J. Attachment and loss: Retrospect and prospect. *American Journal of Orthopsychology*, 1982. No. 52. P. 664-678.
11. BOWEN M. *Famili therapy in clinikal practice*. N.Y.: Jason Aronson, 1978.

12. HETHERINGTON E., COX M., COX R. The development of children in mother-headed families. *The American family: Dying or developing*. N.Y.: Plenum Press, 1979. P. 44-56.
13. JACKSON D. D. The individual and the larger context. *Family process*. 1967. No. 6. P. 139-154, P. 32-76.
14. TOMAN W. *Family constellation: Its effects on personality and social behavior*. New York: Springer, 1961.

Information about authors:

*Olha Kiz – PhD in Psychology, Associate Professor, Department of Psychology, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8571-0914>.*

978-83-969890-2-4